ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 10.25 / 2025

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-2

UDK 372.853

# FIZIKA FANINI BOSHLANG‘ICH O‘QITISHDA MASALA MATNINI TRANSFORMATSIYA QILISH ORQALI O‘QUVCHILARNING KOGNITIV O‘ZLASHTIRISHINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

[1]Sharibayev Nosir Yusupjanovich, [2]Saidvaliyev Mirjalol Qodirjon o‘g‘li
[1]Namangan davlat texnika universiteti professori
[2]Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti Namangan manzili o‘ituvchisi
[1]sharibayev.niti@gmail.com
[2]mirjalolsaidvaliyev309@gmail.com
Tel: +998947491155

***Annotatsiya:*** *Maqolada fizika fanini boshlang‘ich bosqichda o‘qitishda masala matnini maqsadli transformatsiya qilish orqali o‘quvchilarning kognitiv o‘zlashtirishini takomillashtirish metodikasi yoritiladi. Taklif etilayotgan yondashuvda masala mazmuni o‘zgartirilmaydi, biroq matnning taqdim etilish shakli qayta loyihalanadi: terminologik yuk yengillashadi, “berilgan–topilsin–model–hisob–tekshiruv” ketma-ketligi standartlashtiriladi, matndan sonli munosabatga o‘tish bosqichlari aniq ko‘rsatiladi. Maqolada bir namunaviy masala ikki ko‘rinishda (an’anaviy fizik bayon va transformatsiyalangan bayon) taqdim etilib, ularning kognitiv yuklamaga ta’siri ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, metodikaning samaradorligini baholash uchun diagnostika mezonlari (xato turlari, yechim bosqichlari bo‘yicha muvaffaqiyat, mantiqiy tekshiruv ulushi) tavsiya etiladi.*

***Kalit so‘zlar:*** *boshlang‘ich o‘qitish, masala matni, transformatsiya, kognitiv o‘zlashtirish, metodika, diagnostika, nazorat, ta’lim samaradorligi.*

# МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОГНИТИВНОГО УСВОЕНИЯ ПРИ НАЧАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ ЧЕРЕЗ ТРАНСФОРМАЦИЮ ТЕКСТА ЗАДАЧИ

**[1]Шарибаев Носир Юсупжанович, [2]Саидвалиев Миржалол Кодиржон угли**
**[1]профессор Наманганского государственного технического университета**
**[2]преподаватель Наманганского филиала Ташкентского университета экономики и технологии**
**[1]sharibayev.niti@gmail.com**
**[2]mirjalolsaidvaliyev309@gmail.com**
Тел: **+998 94 749 11 55**

***Аннотация:*** *В статье представлена методика совершенствования когнитивного усвоения при начальном обучении физике за счёт целевой трансформации текста задачи. Содержание задачи сохраняется, однако меняется форма представления: снижается терминологическая нагрузка, стандартизируется последовательность «дано–найти–модель–вычисление–проверка», уточняются переходы от текста к количественным отношениям. На примере одной задачи показаны две версии (традиционная и трансформированная) и дано научно-педагогическое объяснение их влияния на когнитивную нагрузку. Предложены диагностические критерии оценки эффективности: типология ошибок, успешность по этапам решения, доля логической проверки результата.*

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 10.25 / 2025

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-2

***Ключевые слова:*** *начальное обучение, текст задачи, трансформация, когнитивное усвоение, методика, диагностика, контроль, эффективность обучения.*

# IMPROVING COGNITIVE LEARNING IN INTRODUCTORY PHYSICS THROUGH PROBLEM-TEXT TRANSFORMATION

**[1]Sharibayev Nosir Yusupjanovich, [2]Saidvaliyev Mirjalol Qodirjon o‘g‘li**

**[1]Professor, Namangan State Technical University**

**[2]Lecturer, Namangan Branch of Tashkent University of Economics and Technologies**

[1]sharibayev.niti@gmail.com

[2]mirjalolsaidvaliyev309@gmail.com

Tel: **+998 94 749 11 55**

***Annotation:*** *This paper proposes a methodology for improving cognitive learning in introductory physics by means of purposeful transformation of problem text. The problem content remains unchanged, while the form of presentation is redesigned: terminological load is reduced, the sequence “given–find–model–compute–check” is standardized, and the transition from narrative to quantitative relationships is made explicit. A representative problem is presented in two versions (traditional vs. transformed), followed by a scientific and pedagogical explanation of their impact on cognitive load. Diagnostic criteria are suggested for evaluating effectiveness, including error typology, success by solution stages, and the proportion of logical result checking.*

***Key words:*** *introductory physics, problem text, transformation, cognitive learning, methodology, diagnostics, assessment, learning effectiveness.*

## KIRISH

Boshlang‘ich bosqichda fizika fanini o‘rganishda o‘quvchi ko‘pincha mazmunning o‘zidan emas, balki masalaning matn ko‘rinishidan qiyinchilik sezadi: “qaysi ma’lumot berilgan?”, “nima topiladi?”, “qaysi bog‘lanish ishlaydi?”, “qaysi yozuv tartibi to‘g‘ri?” kabi savollar hisoblashdan oldin paydo bo‘ladi. Natijada o‘quvchi ko‘p hollarda yechimning mantiqiy skeletini ko‘rmasdan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri hisobga o‘tishga urinadi va xatolar soni ortadi.

Mazkur maqolada taklif etilayotgan yondashuv masala mazmunini soddalashtirmaydi, balki masala matnini o‘quvchining idroki uchun “qulay shakl”ga keltiradi. Bunda transformatsiya deganda matnni shunday qayta tuzish tushuniladiki, o‘quvchi birinchi navbatda munosabatlarni ajratadi, keyin ularni izchil yozuvga keltiradi va yakunda natijani tekshiradi. Shunday qilib, boshlang‘ich o‘qitishda o‘quvchining kognitiv resursi “nima qilishni topish”ga emas, “qanday asos bilan ishlash”ga yo‘naltiriladi.

## ADABIYOTLAR TAHLILI

Masala yechish jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish g‘oyasi ta’lim metodikasida klassik yo‘nalish sifatida qaraladi. G. Polya masalani tushunish, reja tuzish, bajarish va tekshirish ketma-ketligini ta’kidlab, aynan tekshiruv bosqichi o‘quvchi xatolarini kamaytirishini ko‘rsatadi [1]. A. Schoenfeld esa yechim jarayonida strategik boshqaruv va o‘z-o‘zini nazorat qilishning (monitoring) ahamiyatini metodik nuqtai nazardan asoslaydi [2]. Kognitiv yuklama nazariyasida (J. Sweller) ortiqcha terminlar, keraksiz o‘tishlar va tartibsiz yozuv o‘quvchi ishchi xotirasini band qilib, o‘zlashtirishni pasaytirishi qayd etiladi [3]. R. Mayer multimodal taqdimot (matn–chizma–jadval–grafik)ni me’yor bilan tashkil etish tushunishga ijobiy ta’sir qilishini ta’kidlaydi [4]. E. Redish fizika ta’limida “matnli vaziyatdan miqdoriy munosabatga o‘tish”ni alohida o‘quv natijasi sifatida ko‘rishni taklif etadi [5].

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 10.25 / 2025



Mahalliy manbalarda ham fizika o‘qitishda izchil metodik ta’minot, tushunchalarni bosqichlab shakllantirish, nazorat va baholashni aniq mezonlar bilan olib borish, darslikdagi topshiriqlarni tahliliy izohlash orqali o‘zlashtirishni kuchaytirish masalalari yoritilgan [6], [7]. Shuningdek, fizika ta’limi sifatini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ham metodik yangilanishlar, o‘qitish usullarini takomillashtirish va ta’lim samaradorligini oshirish zaruratini belgilaydi [8]. Maktab darsliklari esa boshlang‘ich mavzularda (harakat, tezlik, ko‘chish kabi) tushuncha va amaliy topshiriqlar tizimini beradi, ularni o‘quvchi idrokiga mos qayta taqdim etish esa o‘qituvchi metodik mahoratiga bog‘liqdir [9]. Mazkur ishda shu bo‘shliq “matnli transformatsiya” orqali metodik yechim sifatida ko‘riladi.

## TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi: boshlang‘ich bosqichda fizika masalalarini o‘qitishda masala matnini transformatsiya qilish metodikasini ishlab chiqish va uning kognitiv o‘zlashtirishga ta’sirini asoslash.
Tadqiqot obyekti: boshlang‘ich bosqich o‘quvchilarining fizika masalalarini o‘zlashtirish jarayoni.
Tadqiqot predmeti: masala matnini transformatsiya qilish (taqdimot shaklini qayta loyihalash) va uning asosida tashkil etilgan yechim algoritmi hamda diagnostika mezonlari.
Asosiy metodik mexanizm uch bosqichdan iborat: Birinchi bosqich: masalani “berilgan–topilsin” yozuvi bilan strukturaga keltirish. Ikkinchi bosqich: vaziyatni sonli munosabatlar orqali ifodalash (koordinata, ayirma, nisbat kabi). Uchinchi bosqich: natijani mantiqiy tekshiruv (katta-kichiklik, ishora, chegaraviy holat) orqali baholash.
Samaradorlikni baholash uchun quyidagi diagnostik ko‘rsatkichlar tavsiya etiladi: (1) terminlarni aralashtirish va noto‘g‘ri talqin qilish xatolari; (2) model tanlash xatolari (noto‘g‘ri bog‘lanish); (3) birlik va ishoraga oid xatolar; (4) natijani tekshiruvsiz qoldirish holatlari; (5) yechim bosqichlari bo‘yicha to‘g‘ri bajarish ulushi.

## TAHLIL VA NATIJALAR

Quyida bitta masala ikki ko‘rinishda beriladi: (A) an’anaviy fizik bayon; (B) transformatsiya qilingan bayon. Masala mazmuni va natijasi o‘zgarmaydi, faqat taqdimot shakli o‘zgaradi.

**A. An’anaviy fizik bayon (yo‘l va ko‘chish).**
Piyoda shahar xaritasi bo‘yicha 300 m sharqqa, 400 m shimolga, 100 m g‘arbga yurdi. Yo‘lni $L$, ko‘chish vektori modulini $|\Delta\vec{r}|$ va yo‘nalishini toping.

**B. Transformatsiya qilingan bayon (koordinata asosida).**
Boshlang‘ich nuqtani $(0,0)$ deb oling. Harakat ketma-ketligi: $(+300,0)$, so‘ng $(0,+400)$, so‘ng $(-100,0)$. Yig‘indi uzunlikni, yakuniy siljishni $(\Delta x, \Delta y)$, hamda $(0,0)$ dan $(\Delta x, \Delta y)$ gacha bo‘lgan to‘g‘ri masofa va yo‘nalishni toping.

**Masalaning yechimi (natija invariant):**
Yig‘indi uzunlik:

$$L = 300 + 400 + 100 = 800 \text{ m}.$$

Yakuniy siljish:

$$\Delta x = 300 - 100 = 200 \text{ m}, \qquad \Delta y = 400 \text{ m}.$$

To‘g‘ri masofa:

$$|\Delta\vec{r}| = \sqrt{200^2 + 400^2} = \sqrt{200000} \approx 447.2 \text{ m}.$$

Yo‘nalish burchagi:

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 10.25 / 2025

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-6, ISSUE-2

$$\tan\theta = \frac{400}{200} = 2, \qquad \theta \approx 63.4^\circ.$$

**Ilmiy-pedagogik izoh (kognitiv yukning kamayishi).**

Bir xil masala ikki xil taqdimotda o‘quvchidan turli kognitiv resurs talab qiladi. An’anaviy bayonda o‘quvchi bir vaqtda yangi terminlarni (yo‘l, ko‘chish, vektor, modul), yo‘nalishlarni va hisoblashni boshqarishga majbur bo‘ladi. Transformatsiya qilingan bayonda esa masala avval koordinata va ayirma orqali tartiblanadi; natijada o‘quvchi yechim skeletini tezroq ko‘radi va asosiy farqni (yig‘indi uzunlik bilan to‘g‘ri masofa turli natija berishini) hisob natijasining o‘zidan sezadi. Bu holat ortiqcha chalg‘ituvchi yuklamani kamaytirib, tushunchaviy o‘zlashtirish uchun resursni bo‘shatadi. Aynan shu mexanizm boshlang‘ich o‘qitishda “masala matnini transformatsiya qilish” metodikasining samaradorligini belgilaydi.

## XULOSA

Masala matnini transformatsiya qilish metodikasi boshlang‘ich bosqichda fizika ta’limini tartibga soladi: o‘quvchi avval munosabatlarni ajratadi, keyin izchil yozuvga keltiradi, so‘ng natijani tekshiradi. Shu tariqa o‘quv faoliyati “tasodifiy hisob”dan “nazoratli ketma-ketlik”ka ko‘chadi. Taklif etilgan yondashuvda masala mazmuni saqlangan holda taqdimot shakli qayta qurilgani uchun o‘quvchining idrokiga ortiqcha yuk bo‘ladigan bosqichlar qisqaradi, tushuncha esa hisob natijasiga tayanib mustahkamlanadi. Bu metodik yondashuvni dars jarayonida barqaror qo‘llash diagnostika ko‘rsatkichlari (xato turlari va yechim bosqichlari bo‘yicha muvaffaqiyat) orqali nazorat qilinsa, boshlang‘ich bosqichda o‘zlashtirish sifati sezilarli oshishi kutiladi.

## Adabiyotlar

1. Polya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. Princeton University Press, 1945.
2. Schoenfeld A. H. Mathematical Problem Solving. Academic Press, 1985.
3. Sweller J. Cognitive Load Theory, Learning Difficulty, and Instructional Design. Learning and Instruction, 1994.
4. Mayer R. E. Multimedia Learning. Cambridge University Press, 2001.
5. Redish E. F. Teaching Physics with the Physics Suite. Wiley, 2003.
6. Musaev Sh. R. Fizika o‘qitish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
7. Habibullayev P. Q., Boydedayev A., Bahromov A. D., Burxonov S. O. Fizika: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. 4-nashr, qayta ishlangan va to‘ldirilgan. Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 176 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-5032-son qaror. 19.03.2021.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida 187-son qaror. 06.04.2017.
10. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim uchun o‘quv dasturlari va metodik tavsiyalar (amaldagi hujjatlar to‘plami).